

Tizedelőcédulák

Született 1934-ben. Költő, író, műfordító. A Vigília szerkesztőbizottságának tagja. 1991-94 között a stuttgarti Magyar Kulturális Intézet igazgatója volt. (Részlet egy készülő könyvből.)

Teleki Pál miniszterelnök 1940. augusztus 25-én engedélyezi német, Volksbund-gimnázium létesítését Budapesten. A gimnáziumot Bleyer Jakabról nevezik el, a tanulókat főként vidékről toborozzák. Az ünnepélyes megnyitót szeptember 29-én tartják a Lendvay utcai Német Házban. A tanulók karácsonyig maguk hozta civilruhában járnak, az újesztendőben már úgynevezett „pimpf”-egyenruhát adnak rájuk, barna inget fekete nyakkendővel, fekete bársony rövidnadrágot, fehér térdharisnyát, barna félcipőt, hideg időben fekete bársonykabátkát. Egyelőre öt tanár kezdi meg működését a gimnáziumban; a főbb tantárgyak vallásoktatás, német nyelv és irodalom, földrajz, természetrajz, magyar nyelv és irodalom, matematika, rajz, szépírás, ének, testnevelés. Az internátusban szigorú rend szerint igyekeznek nevelni a tanulókat, vasárnaponként közösen szentmisén vesznek részt a városligeti templomban.

Josef Brasch, az előző fejezetekben többször említett moson-szolnoki Janka Brasch fia, ma nyugdíjas mérnök a württembergi Ottenbronnban, azok közül a tanulók közül való, akik nem tudnak magyarul, ennek valamiféle hátrányát osztálytársai közt érdekes módon egyelőre érzi, s amikor 1941 márciusában Dr. Szentgyörgyi, a kultuszminisztérium tanfelügyelője, egyben a kisebbségi iskolák felügyelője, ellátogat a Lendvay utcába s részt vesz az egyik magyarórán, a magyarul nem tudó tanulókat, mint Brasch, a tanár nem is szólítja feleletre. Dr. Szentgyörgyi jelentésében ezt olvashatjuk: „A nevelési munka az egész vonalon jó. A tanulók a német népcsoport gyermekei, iskolájuk nemzetiségi iskola. Szem előtt tartják a népiséglvet, de azt a körülményt is, hogy a németek már évszázadok óta Magyarországon élnek s ragaszkodniuk kell a magyar földhöz. Az iskola arra tanítja növendékeit, hogy az államot és annak kultúráját tiszteljék, s alkalmat nyújt azoknak a tanulóknak, akik nem beszélnek a magyar nyelvet, hogy itt megtanuljanak magyarul. Az iskola tehát nevelőmunkája révén bizonyítja, hogy a népiséghez és a haza földjéhez való ragaszkodás nem vezet ellentmondáshoz, ellenkezőleg, inkább kiegészíti egymást. Az iskola igazgatója bölcsen ügyel rá, hogy egyensúly teremtsék a fejlődő gyermeklelkében, s igyekszik testileg-lelkileg, gondolkodásban és életfelfogásban egyaránt józan felnőtteket nevelni. Ennek a felfogásnak végrehajtását tapasztalhattam ebben a nevelőmunkában; olyant, ami mindezeknek ellentmondana, még véletlen megjegyzés formájában sem tapasztaltam.” Dr. Szentgyörgyi tanfelügyelő beszámolójának e részletét csak Dr. Johann Weidlein, a gimnázium igazgatójának későbbi visszaemlékezéseiből magyarra visszafordítva közölhetjük itt, persze azzal a fanyar kiegészítéssel — 1940 novemberében Dr. Brasch, a magyar-

országi Volksbund vezetője látogatja meg a gimnáziumot, s kíséretével végigülve az egyik németórát, amiről a kultuszminisztérium tanfelügyelője beszámol, mindannak ellenkezőjét tapasztalja meglelégedéssel.

A német népcsoport, a Volksbund vezetői 1941 februárjában hozzák nyilvánosságra állásfoglalásukat, amelyben kifogásolják a Bleyer Jakab hajdani minisztériuma által koncipiált iskolarendeleletet, vagyis nemzetiségi vidékeken többé ne a lépcsősrendszer alapján, az együttélők származási százalékarányának megfelelően döntsék el, a magyar vagy a kisebbségi nyelv legyen a helyi oktatás nyelve; ha a kisebbségi nyelv, kapjon-e részt s mennyit, milyen tárgyakban a magyar nyelv. A német falvakban az iskola igazgatója, a mindenkori lelkész, gyakran szembekerül így az iskolaszékkel, a gazdákkal, feszültebb szót sem kerülve a gazdák a papjukkal. Legtöbb helyütt az iskolaszék érvényesíti akarátát, az iskola szinte teljesen németnyelvű, amennyire a kisebbségi származású néptanítók hozott nyelvjárásukat át tudták irodalmi nyelvvé váltani. Az érv, hogy a gyermekeknek jó volna magyarul is megtanulniuk, a zárt etnikum létföltételei között nemigen hat. Ameddig muszáj eljutni a világban, végtére mindenütt akad, aki kérdésre anyanyelven válaszol. Így adódik az a különös helyzet is, hogy Josef Brasch Mosonszolnokról éppen a Volksbund-gimnázium neki egyelőre felemás környezetében döbben arra a fogvatékoságára, hogy nem tud magyarul, s röstellkedik.

A német népcsoport vezetői a bécsi népcsoportegyezményre hivatkoznak, s azt követelik, „a népinémet iskolák tanyelve csak német lehet”. S az iskolakérdés csak abban az esetben tekinthető megoldottnak, ha nemcsak az oktatás nyelve, de a tanítás szelleme is német, s az iskolafelügyeletet a magyar kormány a német népcsoport autonóm jogának ismeri el. Az állásfoglalásnak azt a mondatát, hogy „kizárólag nemzeti szocialista szellemű nevelésről lehet szó”, a magyar cenzúra ezúttal még törli.

A legutóbbi oktatási rendelet a szülő jogát a nyelv megválasztásában még megtartotta. Az állásfoglalás ezt a jogot is kétségbe vonja s törölni kívánja, hiszen megvan a veszélye, hogy az egyház befolyása következtében (az egyház főképpen a katolikus egyházat jelenti) mégiscsak a vegyesnyelvű oktatás mellett dönthetne. A vidéki katolikus papság akkor kerül igazán szembe nyájával, annak népinémet érzelmű részével, amikor a falvakban a Volksbund szerveződni kezd. Jónéhányan közülük mindig is a magyarosítás érdekében szólaltak meg, Csernoch János hercegprímás a húszas években le is inti őket az anyanyelvi oktatás miatt való berzenkedésükben. Serédi Jusztinián már veszélyes nemzetiségi agitációt érez minden gesztusban, amely az anyanyelv használatának jogára utal. Emiatt szembefordul Bleyer Jakabbal, később Huber János soproni kanonokkal, aki Bleyer eszméjével, nemcsak a családi és iskolai vallásos nevelés, az igehirdetés, a hit-

oktatás nyelve körül az összhangot meg kell teremteni, de a német tanító- és lelkészképzésen is el kell gondolkodni, sorozatos cikkekben foglalkozik. Huber a Neues Sonntagsblattban írja, a magyarosító oktatáspolitikának, amely a hazafiság álarcában tevékenykedik, a magyarországi német gyermeklelkek tízezrei válnak áldozatául. S ebben a papságot is hibáztatja. „A magyarországi német nép soha és semmikor nem fog belenyugodni, hogy sokhelyütt magát az istenházát és a vallásoktatást használják német népisége megsemmisítésére.”

A katolikus papság a németlakta vidékeken az iskolából már kikerült fiatalságot is félti. Főképpen a gazdák fiaiból, lányaiból szervezi a KALOT (Katolikus Agrárfiúszági Legényegyletek Országos Titkársága) és a KALÁSZ (Katolikus Leánykörök Szövetsége) helyi csoportjait. A Volksbund szervezői sok fiatalt elvonnak, a falvak ifjúságában addig soha nem érzékelhető ellentét, torzsalakodás, gyűlölet támad. A templomjárókat a lassan nyílt politikálásban kimerülő prédikációk megosztják — amikor egyhelyütt a vasárnap esti verekedés következtében a „sárgalábúaknak” csúfolt Volksbund-ellenes fiatalok a plébánia udvarára menekülnek, üldözőik bedobálják az utcára néző ablakokat. Baranyában olyan fontos közösségi ünnep, mint a pünkösödölés, ugyancsak a gyűlölet szítója lesz — hiszen a zsellér- és napszámos családok legényfiai addig a gazdáktól kaptak kölcsön lovat a bandériumban való részvételükhöz, ez a természetes gesztus, ha korábban csupán némi göggel párosult, mostanra nincs. Az uraság igáslovak azután persze elköthetők erre a szép napra, sörényük befonható többszörösen is pántlikával, a régi közös bandériumból most kettő lett, a helyi fúvószenekarnak értenie muszáj, melyiket jobb, ha kíséri, a másik így banda nélkül marad, s csak énekelve, hujjogotva állhat meg saját leánykörének házai előtt. Ez új ezekben a falvakban, az ünnepet addig nem volt szokás megsérteni, a köznapi ellentéteket félre lehetett tenni.

A papok kétségbeesett beszámolóí feljebbvalóiknak, egymásnak nemzedéki ellentétekről is tanúskodnak, a fiatalok nagyjából mégiscsak belépnek vagy átragadnak a Volksbund ifjúsági tagozatába, a Jugendkameradschaftba. Az időseket tiszteletlenül „lebigottozzák”, „lemaradizzák”, s nem beszélnek velük, ha „a pap szoknyája alá bújnak”. Arról is szólnak néha ezek a beszámoló, egy-egy környékbeli plébános, káplán, talán karrierje érdekében, mégiscsak rokonszenvez a Volksbunddal. A püspöki kar megtiltja, hogy pap belépjen a Volksbundba, s fölhívják figyelmét, működésében legyen volksbundista híveit illetően szigorúbb és intenzívebb.

Basch egyelőre kerüli az összeütközést a katolikus egyházzal, követelését az egyházi iskolák német tannyelvét, a német tanítóképzést, papnevelést illetően persze hangoztatja. A „politikai katolicizmus” nyíltan nincs ínyére, de sürgeti, hozzanak Németországból katolikus énekeskönyveket. A nép úgy tudja, Németor-

szágban Adolf Hitler, bármibe fogna is, előtte a Mindenhatóhoz fordul, tőle kér áldást, segítséget. Pintér László kanonok, lapszerkesztő, a Bleyer alapította népművelési egyesület élén az 1935 áprilisában Péccsett elítélt Basch utóda, bizakodó: valamelyes engedményt téve lehetne találni Basch mozgalma s az egyház között elfogadható létmódot. Pintér fölhívja erre Serédi hercegprímás figyelmét, mint ahogy korábban már igyekezett a magyar katolikus egyházfő figyelmét ráirányítani, „felnő egy öntudatos német fiatal intelligencia, mely perfektül bírja a német nyelvet, a népiségi kérdésekben öntudatos német álláspontot foglal el, és amely — mert a papság csak hiányosan beszél és bírja a német nyelvet — egyre nagyobb befolyást gyakorol a német népre, míg az hol határozatlanságával, hol teljes meg nem értésével elveszti befolyását, sőt sokhelyütt szembekerül a népével”.

Az evangélikus egyházban egy memorandum vált ki döbbenetet, amellyel egy német öntudatú dunántúli evangélikus lelkész-csoport fordul a Magyarországi Evangélikus Egyetemes Egyház vezetőihez. A memorandum kiemeli, hogy a lelkészek és híveik között mind nagyobb a feszültség, a magyarországi némettség öntudatra ébred, s lelkészeitől is kiállást várna a német ügy mellett, azoktól pedig, akik tovább is magyarosítani kívánják, bizonyosan elfordul. Az evangélikus egyház vezetői ingerülten elhárítják a javaslatot, hogy a fennhatóságuk alatt lévő elemi és középiskolákat tegyék népinémet iskolákká, s kivált elhárítják, hogy az evangélikus papnevelés Sopronból fokozatosan tevődjek át a Birodalomba, ebben a támogatás máris megvolna. Legnagyobb fölháborodást az a javaslat kelt, amely szerint Magyarországon három evangélikus egyházkerület területi helyett népiségi fölosztással volna szerencsés — Nyugat-Magyarországon, Dél-Dunántúlon és Budapesten legyen egy püspöki hatalommal fölruházott esperes mint „bizalmi férfiú”, ő képviselje a német egyházkerületeket az egyetemes egyháznál és a német birodalmi evangélikus egyház külügyi hivatalánál. A memorandum előkészítésében részt vett Theodor Heckel püspök, az említett külügyi hivatal vezetője, úgyszintén Molitoris beszercei esperes, aki a második bécsi döntéssel Magyarországhoz visszakerült Észak-Erdélyben a szász evangélikusok által fenntartott iskolákat ekkortájt helyezte a Volksbund hatáskörébe. Bascht az észak-erdélyi evangélikus iskoláknál inkább érdekelte a tervezett három magyarországi egyházkerület ötvenhét elemi iskolája, s leginkább a bonyhádi és soproni evangélikus gimnázium.

Basch természetesen „nagyobbra látott” annál, mint hogy az iskolaügyről a magyarországi egyházak vezetőivel tárgyaljon óvatosan, tőle mindinkább idegen udvariasságú hangnemben. A bécsi döntéssel kapcsolatos állásfoglalás hangjának harsánysága kiemeli: „Ezzel a szerződéssel Magyarországon a német nép védelme a Führer kezébe lett letéve. 1940. augusztus 30-ának napjától, a

szerződés keltétől, a Führer, Adolf Hitler, a világ minden németjének vezére, láthatóan a magyarországi németek védnöke és védelmező ura is lett. A magyarországi németiséget mélységesen áthatja a boldogság és hála érzete, hogy a Führer, még a háború e gondterhelt és nehéz napjaiban is, időt szakított, hogy több mint nyolcszáz ezer magyarországi német jogait mindenféle módon garantálja és biztosítsa." A jogok garanciájának részletezésében az állásfoglalás nem takarékoskodik a föltételekkel, s mindenekelőtt hangsúlyozza, „a magyarországi németiségnek joga van, hogy a német nemzeti szocialista világnézetet vallja magáénak". S fontos, hogy „csak a Volksbundnak van joga eldönteni, ki a német, s ezáltal természetesen övé azon jog gyakorlása is, hogy előbb megvizsgálja, ki vallja magát németnek". S miután még egyszer, más összefüggésben kellően nyomatékosítja, „németnek itt csak az számít, akit a Volksbund annak ismer el", az oktatás ügyével kapcsolatban elmondja: „Az iskolakérdés, a magyarországi németiség egyik legfontosabb kérdése, ugyancsak új alapokra helyeződik. A szerződés úgy rendelkezik, hogy a nevelésnek népinémet iskolákban kell folynia, mégpedig az óvodától az egyetemig. Népinémet iskolának természetesen csak német és nem vegyesnyelvű, s nem népidegen, hanem népinémet tanerők által vezetett iskola tekinthető. Ezzel a jövőben nemcsak a szülők megkérdezése szűnik meg, de a német tanító és az iskola német szelleme nélkülözhetetlen. Hogy az iskolák felügyeletét a Volksbund gyakorolja, s a szerződés e tekintetében a felekezeti iskolákra is vonatkozik, ezután aligha vitatható."

A magyar állam természetesen nem hajlandó intézményeiből átadni, a Volksbundnak tehát saját magának kell iskoláit megszerveznie. A tudatosan Bleyer Jakabról elnevezett budapesti gimnázium a Lendvay utcai Német Házba kerül, kevés tanárral s családias légkört próbálva ki működni kezd, csakhamar Pécsen is nyílik német gimnázium, Budapesten kereskedelmi középiskola, Baján s a baranyai Németbolyon német nyelvű polgári iskola, kereskedelmi kurzusok szerveződnek, Budakeszin úgynevezett polgári iskolai tanfolyam. Néhány elemi iskola máris a Volksbund hatáskörébe kerül. Hozzá kell vennünk a korábban említett észak-erdélyi evangélikus iskolákat, a szervezés Bácskára s a felvidéki falvakra is áttevődik. Az iskolaharc bontakozik, s a Volksbund oktatáspolitikája, saját mértékével szemlélve nem túloz abban, hogy „a saját középiskolák és felső oktatási intézmények totális hiánya szükségyszerűen megfosztotta népcsoportunkat a népinémet kötelmű értelmiségi felsőrétegtől". Valamelyest ellentmond ennek a rákövetkező derű, hogy az „öntudatos német nevelőtestület Magyarországon megértette az idő szavát, és felsorakozott ifjúságunk és népünk nemzeti szocialista szellemben való nevelésére és formálására..."

Ellentmond mindennek Hóman Bálint kultuszminiszter is, aki 1941 májusában tervet nyújt be autonóm német területek kijelölé-

sére Magyarországon — Szegeden, Mannerheim marsall egyetemi díszdoktorrá való avatásán azonban már azt mondja ünnepi beszédében: „A magyar állam humánusan és testvériesen kezeli nemzeti ségeit, és joggal várja el tőlük, hogy lojálisak és hűek legyenek hozzá. Az állam tovább fenntartja magának a vezetés és ellenőrzés jogát a kultúrpolitika minden területén. Sohasem engedhetjük meg, hogy az állam felségjogát az iskolapolitika és a nevelésügy terén, melyet az állam a történelmi egyházakkal együtt gyakorol, bárki is elvitasassa... Az államnép nyelvét valamennyi magyarországi iskolában tanítani kell, és nem lehet eltérni, hogy az iskolákban állam- és nemzetellenes propagandát üzzenek, mert ezt más állam sem tűri.” Hóman még azzal is megtoldja nyilvánvalóan válasznak szánt eszme-futtatását, „aki ebbe a gondolatmenetbe nem tud beilleszkedni, annak itt nem lehet otthona”.

A Bleyer Jakab Gimnázium 1941 júniusában a Lendvay utcából átköltözik a Benczúr utcába, jobb, tágasabb körülmények közé egy villaépületbe. A Lendvay utcai Német Ház így fedelet adhat a Josef Schmidt vezette népinémet tanügyi hivatalnak, az országos népinémet könyvtárnak s egy népinémet tudományos osztálynak. A Volksbund-gimnázium növendékei a Benczúr utcában Max Schmeling volt ökölvívóbajnokért, Kréta elfoglalásának hőiséért rajonganak, egy játékboltban papírrepülőket vásárolnak, német és angol felségjelű repülőket csinálnak belőlük, vékony fonálon hálósobájuk mennyezetére akasztják.

Josef Brasch kezdeti honvágya, szökési kísérletei, az elszenvedett pofonok után tud mindinkább nemcsak a tanulásra gondolni, de intézeti életük látványosabb, persze a politika, a Volksbund aktusaival összefüggő epizódjaiba is szorongva vagy fesztelenül alámerülni. Mivel odahaza a családi párbeszéd megtanították, a körülötte zajló ügyek nem olyan egyértelműek, mint az intézetben hinni vagy velük elhithetni szeretnék, s mivel ő maga inkább hinni szeretné, s nem úgy, mint nagyapja, otthagyni végeredménynek mindenben a kétséget, sokmindenre érzékenyebben reagált. Hans Moser, a híres bécsi színész, filmsztár budapesti föllépése alkalmából ő, a „pimpf”-ek ott nyüzsögtek a színpalak mögött, s Moser olyan megvetéssel kérdezte, jó hangosan, hogy mindenki hallja, „ezek” mit akarnak itt. Brasch kiérezte a hangsúly lényegét, s észrevette, nemcsak ő vörösödött el füle tövéig. Föl-emelőbb volt nyilvánvalóan Baldur von Schirach iskolalátogatását végigélni, a gauleiter Basch és mások kíséretében érkezett a Német Házba, vagy a Budaörsi úton egyenruhában fölállni, a jugoszláviai hadjáratra induló s Budapesten átvonuló német katonáknak integetni, több láda narancsot dobálni föl az elhaladó gépkocsikra. 1941. április 6-án volt ez, napsütötte vasárnap, a katonai oszlopok csak déltáját érkeztek meg a Budaörsi útra.

A tájékozatlanság is vethet akaratlanul árnyékot, erre a gimnázium németországi útján szerzett Josef Brasch tapasztalatot. A nő-

vendékek bal karjára háromszögletű jelet varrtak itthon Budapesten, NAPOLA volt ráírva. Németül „Nationalpolitische Erziehungsanstalt”, magyarul annyit jelent, „Nemzetpolitikai Nevelőintézet”. A németországi utazást Arnold Roth, a szászrégeni német gimnázium igazgatója szervezte, a szászrégeni és a budapesti diákok a vonaton ismerkedtek egymással. Bécsben egy hetet töltöttek, maga Baldur von Schirach fogadta őket. Bécsből Nürnbergbe utaztak tovább, onnan Berlinbe, várakat néztek, náci fölvonulásokat, Berlinben megélték első légitámadásukat. Bamberg, a Bodeni-tó melletti Konstanz, Meersburg, a mainau-i virágsziget: Josef Braschnak Németország lett a világ legszebb országa. Az út „csúcának” a bajorországi Sonthofent, Ordensburg várát szánták a szervezők. Ott egy Adolf Hitler-iskola vendégei voltak. Amikor reggeli után fölálltak az asztaltól, a Josef Brasch szomszédjában reggeliző német fiú halkán megkérdezte: „Mit követtetek el?” „Semmit” — válaszolta Josef Brasch. „Akkor miért vagytok nevelőintézetben? Nálunk azokat dugják nevelőintézetbe, akik elkövették valamit.” Josef Brasch elmondta, németországi körutazáson vesznek részt, s mivel a Hitler-fió még mindig nem akart hinni neki, megmutatta németnyelvű diákigazolványát. Egy-egy nap München és Salzburg után utaztak „haza Magyarországra”.

Josef Brascht a szülei a nyári szünetben elküldték Cikolaszigetre magyarul tanulni. Ez a tehetősebb német családokban szokás volt, s a Volksbund sem igen változtatott rajta. Brasch a szünetek idején mindig arra került haza, apja vagy odahaza volt, vagy valahol katona, magyar katona. 1941 áprilisában a déli frontra, a Bácskába vonult be. Azév karácsonyára hazautazva nagy meglepetésére a család körében találta édesapját. Nagyapja és anyja közt a viták és véleménykülönbségek Hitler és a háború körül folytak, „nagy családjukban mély politikai árok húzódott”, fejezi ki magát Josef Brasch. Nagyapja szakaszvezető volt az első világháborúban, Oroszországban és Olaszországban harcolt, megsebesült, tizenöt kitüntetést őrzött mindennek emlékéül. Évekig Mosonszolnok község bírója volt, harmincötben ezt a hivatalát másnak adta. Brasch édesanyja a helyi Volksbund egyik vezetője, apja egyszerűen csak torkig volt a katonáskodással. Brasch egy alkalommal új családtagot is talál, egy dortmundi német fiút — egyezmény alapján a következő bombatámadásoknak, a nélkülözésnek már kitett német nagyvárosokból érkeznek fiatalok Magyarország németlakta falvaiba, a Volksbund-tagok befogadják őket, Mosonszolnokon vagy hatvan fiú tartózkodik így ifjúsági vezetővel és két tanárral. Josef Brasch Budapesten a gimnáziumban legrosszabb jegyét magaviseletből szerzi ebben az időben, intőt kapni nemcsak a Ribbentrop külügyminiszter budapesti látogatásánál, az előírt utcai üdvrivalgás közbeni lökdösődés miatt lehet, hanem egyszerű vasárnapi mise elmulasztásának büntetéséül

is. Kettést kapni magaviseletből, Brasch édesanyja számára ez szinte annyi volt, mint nem jó németnek lenni.

1942-ben a német népcsoport budapesti tanügyi hivatalának térképe a Volksbund-iskolák legsűrűbb hálóját az erdélyi szász részekben mutatja, némiképp Bácskában, kisebbrészt Baranyában, Tolnában, Budapest körül Budakalászon, Budakeszin, Budafokon, Szatmárban Nagykárolyon, Erdődön, Mezőfényen, Vállajon, Nyugat-Magyarországon Gyórsövényházán, Mosonmagyaróváron, Sopronban, Szentgotthárdon. Fontos szerepet szánnak a pécsi Volksbund-gimnáziumnak. A népszámlálás 1941 februárjában feszült légkörben lezajlott, a magyar érdek megkívánná, hogy akik nem magyar anyanyelvűnek vallják magukat, a magyar nemzetpolitikai felfogásnak megfelelően magyar nemzetiségük mellett tartsanak ki. Azok a németek, akik ezt nem teszik, hazaárulóknak számítanak. A Volksbund a nem német érzelmű tanítók leváltását követeli, a magyar kormány kifogásolja a népinémet ifjúsági szervezet, a Deutsche Jugend mágocsi alakuló ünnepe náci külsőségét, hangnemét, szellemét. A Magyarországra látogató Hitler Jugend egyik csoportja meggyalázza a debreceni zsinagógát. Volksbundista diákok városlődi világnézeti táborának zárőnnepélyét a csendőrök felosztatják. 1942. április 20-án, Hitler születésnapján, a volksbundista szülők nagyobb része nem küldi gyermekeit iskolába. Április 21-én egyezményt írnak alá a Levente-szervezet és a Deutsche Jugend baráti együttműködéséről. A DJ tagjai nem mentesülnek a leventekötelesség alól, a DJ azonban önálló levente-egységeknek tekinthető, s ezekbe más nemzetiségű fiatalok nem tartozhatnak. Az ő levente-parancsokaik népinémetek, s a világnézeti nevelés nemzeti szocialista. A pécsi Volksbund-gimnázium tanulóinak mecsekszabolcsi politikai rendezvényét megtámadják, s Pécsen tüntetnek a Volksbund-gimnázium ellen. Virág Ferenc pécsi püspök panaszt tesz Kállay miniszterelnöknél, hogy a horogkeresztes zászlók alatt fölvonuló volksbundisták lefoglalják a katolikus olvasóköroket, zavarják a szentmiséket, a papokat, tanítókat sértegetik. A németlakta falvakból panasz érkezik, hogy a bombázások előtt Magyarországra hozott német gyerekek botránnyosan viselkednek. Miniszterelnökségi értekezlet tárgyalja az evangélikus egyház gondját, egyes papjai német egyház létesítését erőltetik. A parlamentben Reibel Mihály kereszténypárti képviselő, eleki római katolikus esperes-plébános a hazához hű, Volksbund-ellenes németiség megszervezését sürgeti. 1942. június 18-án a Volksbund horogkeresztes zászló kitűzésével ünnepli meg Horthy Miklós kormányzó hetvenegyedik születésnapját, s a méltatásban kiemeli „antibolsevista érdemeit”. Kállay miniszterelnök fogadja Dr. Bascht, aki az utána közzétett kommunikéban úgy tesz, mintha egyenrangú felek megbeszéléséről lett volna szó. Kállay 1942. szeptember 19-én magához rendeli a népcsoportvezetőt, s miután felsorolja a Volksbund magatartásával kapcsolatos

kifogásait, célzást tesz, Hitler a magyarországi németeket úgyis át fogja Németországba telepíteni, addig meg viselkedjenek fegyelmetlenül. Elkészül a Birodalom memoranduma, amelyben visszautasítja a magyar kormány vádját, hogy a Volksbund zavartkeltő tényező lenne, s hangsúlyozza a háborús erőbevetés terén való érdemeit. Bonyhádön megalakul a Hűségmozgalom, 1943 márciusában fölhívást bocsát ki, amelyben fölszólítja a németeket s velük együtt más nemzetiségieket, a Szent István-i állameszme jegyében álljanak ki együtt a magyarsággal a magyar hazáért és a kereszténység védelmére, ami nem zárja ki a nemzetiségi anyanyelv s a szokások megőrzését. A pécsi egyetem kisebbségi intézete Kisebbségi Körlevél című folyóiratában Flachbart Ernő debreceni egyetemi tanár a bécsi német népcsoporttegyezmény követeléseivel szemben a nemzetközi jogalapra hivatkozva az egyezmény magyar értelmezését fejti ki. A volksbundista sajtó rendre támadja a Szociáldemokrata Pártot, amelynek igen sok német nemzetiségű tagja van — Peyer Károly már a párt kongresszusán kijelentette, a német nemzetiségi kérdés rendezése a háború után „vagonkérdés” lesz csupán. Basch a Volksbund nagygyűlésén a nemzeti sportcsarnokban, Jagow követ erélyes föllépése miatt, beszédében nem támadja közvetlenül a magyar kormányt.

A Bleyer Jakab Gimnázium növendékeit 1943. február 18-án átvezénylik a Lendvay utcai Német Házba, s az ebédlőben végighallgattatják velük Göbbels beszédét a totális hadviselés proklamációjáról. A növendékek kissé zavartan követnék a sivalkodó hang értelmét, eddig úgy érezték, tanáraik nem túlságosan avatják be őket a háború eseményeibe. Tanáraik politikai ügyekben is ritkán nyilatkoztak meg előttük. Josef Brascht márciusban arról értesítette édesanyja, hogy apja eltűnt a keleti fronton. Mivel ő rádióból, újságból, szülői levelekből diáktársainál alighanem tájékozottabb volt, Kállay Miklósnak a parlamentben elhangzott mondatát, Magyarország elveszített százezer embert, de ne ijedjünk meg, ezek nem magyarok voltak, önkéntelenül úgy értelmezte, hogy Oroszországban ennyi magyarországi német halt meg, velük együtt az édesapja. Kállay miniszterelnök a parlamenti költségvetési vitában, amelynek a nemzetiségi kérdés is témája volt, kérte képviselőtársait, ezt a kérdést soha ne pártkérdésnek tekintésék, bár a háborús idők megnehezítik a magyarországi nemzetiségekkel való bánásmódot. A miniszterelnök gondolatmenetében egy nemzetiségi minisztérium létrehívása is szerepel, s később azt mondja: „A magyarországi németiséget nem sorolom a nemzetiségek közé. A magyarországi németiség ebben az országban mindig mint legkiválóbb és leghasznosabb munkatársaink egyike lépett fel abban a törekvésben, hogy ezt az országot európaivá, erőssé, hatalmassá és ellenállóképessé építse ki. Egy pillanatig sem kételkedem abban, hogy a magyar élet ereje és vonzereje mindig olyan erős lesz, hogy a németiség is örömmel fog részt venni ebben az

együttműködésben. Ha szívélyesen köszöntöm őket, a németeket, tudom, szavaimat úgy fogják fel, hogy ez a köszöntés egyúttal annak is szól, hogy minden tevékenységüket arra irányítják, hogy a mi oldalunkon állva magyar érdekeket szolgáljanak.”

A kultuszminisztérium költségvetési vitáján Varga Béla kisgazdapárti képviselő a Volksbundot támadja. „A Volksbund hívei azt hirdetik, hogy csak ők nevelhetik a svábokat”, mondja.

Balás Károly kormánypárti képviselő követeli, a nemzetiségi tanítókat a magyar nemzet érdekében a kormány felügyelje. Porubszky Géza kormánypárti képviselő szerint a nemzetiségieknek semmi okuk nem lehet panaszra. Mindent megkapnak, amire igényük van, de államot az államban ne képezzenek. Csoór Lajos képviselő a magyar nyelvnek a népcsoportok iskoláiban való fejlesztését sürgeti. Meg kell akadályozni minden olyan törekvést, amely a magyarosítás ellen irányul. Szinyei-Merse közoktatási miniszter beszédében azt mondja, a magyar kultúrpolitika soha nem gondolt arra, hogy a magyarországi nemzetiségeket elnyomja. Minden nemzetiség őrizze meg nyelvét, szokásait, sajátosságait. „Amint eddigi beszédemben már hangsúlyoztam — fejezi be a kultuszminiszter — európai szellemű, de alapvetően keresztény magyar világnézetet vallok... Csak addig van európai létjogosultságunk, míg ezt a magasrangú tiszta és történelmi magyar világnézetet képviseljük. Ennek a világnézetnek minden iskolába, minden művelődési intézménybe be kell hatolnia...” Bósz Fülöp a Südostdeutsche Rundschauban azt írja, mármost nyílt kérdés, a kultuszminiszternek ez a kijelentése objektív kritika ítélete előtt megállja-e a helyét. A német népcsoport az iskolaiügyet mindig a németiség legfontosabb problémái közé sorolta. Basch Ferenc népcsoportvezető beszédeiben ismételtén elmondta, a népcsoport kívánságai csakis népi felügyelet alatt levő iskolák engedélyezésével teljesíthetők. A népinémet képviselők hivatalának vezetője, Hamm Ferenc, Varga Béla lelkész és képviselő véleményével szállt szembe, s megfelelő részleteket olvasott föl a bécsi egyezményből — ezek véleménye szerint biztosítják a német népcsoporthoz tartozó emberek gyermekeinek, „hogy a magyar iskolákra is érvényes feltételek mellett népi német iskolai nevelésben részesüljenek”.

Hamm Ferenc képviselő szembefordul Varga Béla és Bajcsy-Zsilinszky Endre kisgazdapárti képviselőkkel, akik a Kisgazdapárt és magyar parasztellenzék nevében támadják a német népcsoportot. Hamm szerint az igazi magyar paraszt ma bajtársi egyetértésben áll a hadszíntéren a német paraszttal. Hamm a német népcsoport gazdasági eredményeit sorolja, a német falvak házai előtt idén virág és gyep helyett napraforgó és más haszonnövény terem, mondja. Utal rá, hogy Délvidéken közel nyolcvan német tanító másfél éven keresztül nem kaphatta meg állami tanítói

kinevezését, mivel a magyarok által befolyásolt közvélemény megnehezítette a döntés meghozatalát.

Basch népcsoportvezető ebben az időben funkcionáriusképző tanfolyamokon vesz részt, személyesen vezeti vagy beszédet mond. Mórón a nyugati terület százharminchét hivatalvezetője előtt a német népcsoport jogairól beszél. „Még sohasem követeltünk olyasmit, ami másé, hanem mindig csak azt, ami jár nekünk. Mindig nemzeti szocialista vonás volt valamely jogért harcolni, de az is, hogy e jogból csipetnyit sem szabad engedni. Azt el lehet tőlünk várni, hogy tekintettel legyünk fölérendelt érdekekre, de azt sohasem, hogy lemondjunk jogunkról. Azok az idők sohasem fognak visszatérni, hogy a gyerekeknek megint szégyenkezniük kell szüleik miatt és a szülőknek azt kell megélniük, hogy saját gyermekeik saját népiségük renegátjaivá váljanak.” Basch 1946-ban a népbíróság előtt, amely halálra ítélte, azt mondta, nem volt meggyőződéses szocialista. Himmler „javíthatatlan demokráciának” nevezte (Paul Flach: *Dichtung und Wahrheit über das ungarländische Deutschtum*).

Josef Brasch negyvennégy nyarán jól ismerte a BBC szünetjelét, nagyapja esténként a londoni híreket hallgatta. Ő édesanyjával hitt a csodafegyverben, nagyapja ilyenkor csak egy-egy „fáradt mosolyt” szánt rájuk. November elején édesanyja azt írta Budapestre, látta Pöhm urat, hajdani internátusvezetőjüket Hegyeshalmon, együtt menekülő családjával. Janka Braschnak az volt a föladata, hogy a menekülteket széjjelosza a környező falvakban, mivel a menekülszerelvényeket épp nem engedték be Németországba. Néhány nappal a levél érkezése után a Bleyer Jakab Gimnáziumot evakuálják. A növendékeket a pécsi és a szászrégeni Volksbund-gimnázium tanulóival együtt Sopronon, Bécsen, Prágán át a szudétaföldi Reichenbergbe viszik. Az evakuálást a népcsoportvezetés rendeli el. Dr. Weidlein igazgató nem kíséri el tanítványait, tovább kell képviselnie a gimnáziumot Budapesten s majd átadnia a felelős hatóságnak.

A menekülő Dr. Weidlein családjával Magyarország elhagyása után egy bécsi menekülttáborba kerül, onnan Reichenbergbe utazik a tanítványai után, 1945 februárjában az iskolák tanulóit Felső-Ausztriába evakuálják. „Igazi odüsszeia volt — emlékezik Dr. Weidlein —, amíg a Braunau melletti Mossbachban újra rá nem találtam tanítványaimra. Mossbachban éltük meg az összeomlást, az amerikaiak bevonulását, de a tábort a braunauai járási hatóságok támogatásával továbbvezettük. 1945. december 18-án a tábort feloszlatták. A táborban még ottlevő magyarországi tanulókat, hárman voltak, Németországba vitték részint együtt a szüleikkel; négy bácskai tanuló a Bad Ischl-i iskolatáborba került, amelyet egy svájci tanár vezetett. Én magam 1946. január 23-án a württembergi Schorndorfba kerültem.”